

Danka István

Verbális és vizuális humor és irónia az internetes trollkodásban¹

Ez a tanulmány a képi internetes kommunikáció azon szeletét vizsgálja, amelyre jellemzően trollkodásként tekintünk. Bár némiképp leegyszerűsítve, de mondhatjuk azt, hogy a trollkodás retorikailag a humoros(nak szánt) *verbális* irónia *reductio ad absurdum* típusú érvelésként való alkalmazásaként írható le (Danka 2016), amely egy vita ellehetetlenítésére irányul, és amelynek pragmatikájában egyszerre van jelen – a kívülállók és különösen a troll áldozata felé – a megtevesztés, és – a beavatottak, trolltársak felé – az iróniához elengedhetetlen cinkos összekacsintás. Ehhez elméleti keretként az irónia posztgrice-iánus elméletei (a visszhang- és utánzáselmélet), valamint a humor inkongruitás- (más magyarítás szerint inkongruencia-)elmélete nyújthatnak leginkább fogódzót. Ezek az elméletek azonban a verbális humorra és iróniára lettek kidolgozva, és alkalmazásuk a képiségre meglehetősen limitált. Mint rámutatok, látszólagos helyzeti előnye ellenére az előbbi kettő alulmarad magyarázó erő tekintetében a harmadikhoz képest, amelynek döntő előnye, hogy nem közvetlenül, csupán áttételesen támaszkodik a látszat-valóság megkülönböztetésre. Ez azt erősíti, hogy a trollkodás a képi humor és irónia alkalmazása esetén (még) kevésbé megtevesztésen alapul, mint a verbális megnyilvánulásokban: a képi eszközök alkalmazása kifejezetten erősíti azt a – nem kizárólagos, de nagyon is létező – tendenciát, amely tükrében a trollkodás és internetes zaklatás nem azonos jelenségek.

¹ A tanulmányhoz vezető kutatások az OTKA K-116191 („Jelentés, kommunikáció; szó szerinti, figuratív: Kortárs nyelvfilozófiai kutatások”) keretében zajlottak, amelynek egyes eredményei elhangzottak a BME FTT szemináriumi sorozatában, illetve a „Képi implikaturák, vizuális érvelés” műhelykonferencián (mindkettő 2018 márciusában). Ezúton köszönöm a szervezők és résztvevők – különösen Bárány Tibor – értékes megjegyzéseit.

Humor, irónia, gúnyolódás

A humornak (legalább) két formája van: egyrészt az, amikor az elvárton nevetünk, másrészt az, amikor a váratlanon. Az elvárton nevetés tipikus formái, amikor valami kliséen, jól ismert sablonon alapul a vicc: Móricka, a szőke nő, netán két rendőr jelentkezik az órán, megy a sivatagban, bemeleg a kocsmába stb. Vizuális megfelelője e paneleknek az interneten terjedő képi tartalmú mémek, amelyek ugyanarra a sablonra húznak rá több, az eredeti kontextusba ágyazva kikarikírozottan érthető esetet, és így köröznék akár évekig az interneten (Veszelszki 2013a, 2013b). A panelek jól ismertek számunkra, és a poént az szüli, hogy valami nagyon hasonlót várunk el, mint amit kapunk is: a panelek megalkotta logikai tér meg lehetőségen szűkre szabja a lehetséges értelmezések körét, és éppen attól tartjuk a viccet viccesnek, hogy az elvárásainknak megfelelő véget ér (avagy annak megfelelő képi formát ölt) – gyakran úgy, hogy a vicc csattanója *önmagában*, a klisék alkotta keretek híján egyáltalán nem is lenne vicces.

A humor másik formája a váratlannal operál; ez jellemzően annak a terepe, amikor a humor iróniával vegyül. Ilyenkor az elvárt és a végeredményül kapott végki-fejlet közötti feszültség lesz a humor forrása: látszat és valóság platóni feszültségét a humor kacagásban oldja. Humorosnak találjuk, ha a fodrászunk haja rendszerint ápolatlan, a hentesünk vegetáriánus, netán a pedagógus gyermeke „neveletlen”. Erre az okunk éppen az ellenkezője, mint a korábbi esetekben: nem a megszo-kotton, a sztereotípiát támogatón, hanem a váratlanon, a meglepően nevetjük el magunkat.

Az irónia tehát – már amikor vicces – jellemzően a váratlannal operál. S ha már fentebb a képi humor fő internetes forrását, a mémeket az elvárttal, az iróniát pedig – mint az internetes verbális humor, s különösen a trollkodás egyik fő forrását – a váratlannal hatást elérő formaként azonosítottam, máris adódik a kérdés: lehetséges-e olyan képi humor, amely iróniára alapoz? A válasz korántsem egyértelmű: a netes képi iróniagyűjtemények gyakran humoros, de ironikusnak nem mondható képektől hemzsegnék. Úgy tűnik, a netes köznyelvben (magyarban és angolban is) összezsúszik az irónia és humor fogalma, márpedig egy ilyesfajta csúsztatással a kérdés triviálisan megválaszolható, és így érdektelen lenne. Később sokat lesz még róla szó: bár irónia és humor átfedik egymást, de van iróniamentes humor és humormentes irónia is. A kérdésem tehát átfogalmazható úgy, hogy a képi humornak és képi iróniának van-e közös metszete, és az erre a kérdésre adott válasz hogyan befolyásolja azt, ahogyan a netes képi kommunikációt – és különösen a trollok képi kommunikációját – értelmezni tudjuk.

Mindenesetre amíg a fenti oppozíció előbbi esetében az okozhat feszültséget, hogy „az elvárt” gyakran otromba módon túláltalánosít, addig az utóbbival az szokott lenni a baj, hogy túlzónak érezhetjük: azért *annyira* csak nem ápolatlan

az a frizura, *annyira* csak nem neveletlen az a gyermek stb., hogy ezen kellene lovagolni. S persze mivel az utóbbi ironikus karaktere éppen abban áll, hogy mást mondunk, mint amit érteni kell rajta, a félreértés lehetősége eleve sokkal nagyobb, mint az „egyenes”, nonfiguratív beszédmódnál. Végső soron azonban mégis közös nevezőre vezethető vissza a berzenkedés a két esetben: tréfás kedvű felebarátunk mond valamit, ami ránk vonatkozik vagy vonatkoztatható, és mi úgy érezzük: igazságtalanul minősít minket; az állítása valójában nem rólunk szól, miközben – talán nem is szándékosan vagy legalábbis nem bántó szándékkal – azt sugallja, mintha rólunk szólna, minket gúnyol, s miközben mi emiatt megbántva érezzük magunkat, a másik – a feszültséget észlelve – érzéketlen módon még a képünkbe is nevet.

Természetesen nem akarom elbagatellizálni az online verbális agresszió és zaklatás *tényleges* eseteit (lásd ehhez különösen Veszelszki 2017a, 2017b). Mindenesetre ha talán nem is olyan arányban, mint a szemtől szembeni kommunikáció esetében, de ahhoz hasonló módon az online zaklatás is egy kis – noha súlyánál fogva nyilván nem elhanyagolható – szeletét teszi ki a másokon való viccelődésnek vagy ironizálásnak. E tanulmányban – ahogyan korábban is (Danka 2016) – azokról a trollokról beszélek, akik nem rosszindulatból, hanem *l'art pour l'art* trollkodnak, abban a naiv meggyőződésben téve ezt, hogy a trollok többsége nem pszichopata, szadista, nárcista vagy machiavellista, még ha arányaiban több is körükben a személyiség- vagy viselkedésszavaros, mint a társadalom egészében (utóbbihoz lásd Buckels et al. 2014).

Mindenesetre a fentiekhez hasonló megfontolások alapján maga a humor is bő kétezer éven át mások megbántásával összefüggésben került tárgyalásra. A Platóntól és Arisztotelésztől eredeztethető és magát egészen Hobbesig bezárólag tartó „felsőbbrendűség-elmélet” szerint ugyanis a humor forrása a mások kárán, nyomorán való gúnyolódás, nevetés és ezen keresztül annak kifejezése, hogy a kinevetetthez képest felsőbbrendűnek gondoljuk magunkat. Ez a felfogás egészen a 18. századig tartotta magát a humorral kapcsolatban (Billig 2005), ami aztán gyökeresen fordult át a humor pozitív megközelítésébe. Ha nem is lenne jogos elvárás általában véve a humor (vagy specifikusan a trollkodás) pusztán pozitívumként való megítélése, de legalábbis a szokásosnál árnyaltabb képre irányuló igény mindenképpen indokolt.

A humor pozitív képét felállító értelmezési trendnek az összefoglaló neve az inkongruitás- (avagy inkongruencia-)elmélet, amely a humor forrását a benne rejlő abszurdításban, képtelenségben látja, ahol is az abszurdítás forrása nem más, mint a részek összeilleszthetlensége, inkoherenciája. Egy klasszikusnak számító, de kortárs megfogalmazásban a (verbális) humor jellemzően (sőt, talán minden esetben) kétértelműségeen alapul (Raskin 1985), és ez a kétértelműség szüli azt, hogy miközben az *egyik* értelem (ami a megnyilvánulás felszíni, *apparens* és közvetlenül

adódó értelme) belesimul a szövegekörnyezetbe, addig a *másik* (egy „mélyebb”, a megnyilvánuló szándékainak feltehetőleg jobban megfelelő) értelem olyasfajta ellentmondást szül a leírt szituációban, ami feloldásra váró feszültséget teremt.²

Pontosabban fogalmazva Raskin szerint

- (i) a humoros „szöveg egészében vagy részében kompatibilis két különböző forgatókönyvvel, és
- (ii) a két forgatókönyv, amelyekkel a szöveg kompatibilis, ellentétesek [...]”, miközben
- (iii) „egészükben vagy részükben átfedik egymást a szövegben” (Raskin 1985: 99).

Azaz a verbális (jelen esetben kifejezetten írott) humor esetén két különböző módon adhatjuk meg azt a kontextust, amely tükrében a humoros sztori koherens történésként leírható, ám a két alternatív értelmezés egymásnak ellentmond, és a kettő közül az egyik – jellemzően a leírás alapján (eleinte legalábbis) kevésbé várt – fogja pontosan visszaadni, hogy mi történik.

A szakirodalom által hozott egyik klasszikus példa³ a következő:

A páciens becsenget az orvoshoz. Az orvos felesége nyit ajtót, lenge öltözetben.

Páciens: – Itthon van a doktor úr?

Feleség: – Nincs, úgyhogy nyugodtan bejöhet.

A két alternatív értelmezés közül az első (apparens) értelem szerint a páciens az orvoshoz jött; a másik alternatív értelmezés szerint a feleségéhez. A kettő között valamiféle ellentét feszül; az elsőt támogatja az, ahogy a történet elkezdődik, de a végére kiderül, hogy az előbbi értelmezés pusztán *látszat*, és a *valóság* az, hogy a páciens valójában az orvos feleségének a „páciense”, akinek a páciéntúrájához való viszonyára a lenge öltözetben ajtót nyitás tesz utalást. Ezt nevezzük szituációs iróniának: amikor az ironikus feszültség az elvárt (látszat) és a bekövetkezett (valóság) között feszül.

² Ennek a feloldásra váró feszültségnek az értelmezése vezet el aztán a humor másik nagy, kortárs elméletének az alaptéziséhez, miszerint is a humor sajátossága egyfajta feszültségből fakadó megkönnyebbülés; kiereszteni a „fáradt gőzt”. Nem vitatva ezen teória erőnyeit, ebben a tanulmányban ez a magyarázati szál nem kerül tárgyalásra.

³ Vö. a vicc értelmezését Nemesi Attila László tanulmányában e lapszámunkban (a szerk.).

A verbális irónia naiv fogalma

Némiképp más vonatkozásban, de a verbális irónia is a látszat-valóság ellentétre alapoz, ami már csak azért is érdekes a számunkra, mert a humor inkongruitás-elmélete felettébb erős kapcsolatokat mutat a verbális irónia standard értelmezésével. Persze közhely, hogy a humor és irónia között szoros viszony van, de nem kevésbé közhely, hogy minden átfedés ellenére van, ami humoros, de nem ironikus, és van olyan is, ami ironikus, de nem humoros (pl. Dynel 2011: 8; Simpson 2011: 35; részletesebben a kettő viszonyáról: Calmus – Caillies 2013). Hogy pontosan hogyan viszonyul egymáshoz humor és irónia, az vita kérdése; azonban az, hogy eleven viszony – jelesül átfedés – van köztük, nem vitás.

Nem állítom, hogy az inkongruitás-elmélet minden humort pontosan ír le, avagy a humor minden formájára jól alkalmazható. Erős a gyanúm, hogy erre jócskán lennének kivételek. Mindenesetre az irónia és humor közti *keresztmetszet* értelmezéséhez az inkongruitás-elmélet igencsak kapóra jön, már csak azért is, mert szinte szóról szóra rímel a verbális irónia klasszikus definíciójára. E definíció Cicerótól és Quintilianustól a kortárs grice-iánus elméletekig uralkodó az iróniáról alkotott elképzeléseink terén (jóllehet ezen egyeduralmat némileg árnyalják a romantika és a Kierkegaard–de Man-tradíciónak a fentitől részben eltérő, de azzal feltétlenül rokonítható következtetései). A humor inkongruitás-elméletének és az irónia standard fogalmának közös pontjai lehetőséget biztosítanak arra, hogy segítségükkel az *egyszerre* humoros és ironikus megnyilvánulásokat egy humor- és iróniaelméletek felől egyaránt építkező, mégis homogén keretben értelmezzük (miközben nem kell vitatnunk, hogy vannak nem humoros, de ironikus, illetve nem ironikus, de humoros megnyilatkozások, amelyekre ez a keresztmetszet-kereső elmélet nem feltétlenül lesz alkalmazható).

A verbális irónia a látszat és valóság közti platóni feszültségre alapoz: az ironizáló által kimondott, szó szerinti jelentés és az ironizáló által szándékolt (vagy implikált) jelentés között. „Végre itt a március, jaj, de jó, hogy repkednek a mínuszok!” – mondhatjuk, amikor ezek a sorok íródnak; de vajon *tényleg* örülünk annak, hogy márciusban még ilyen hideg van? A (véltető, kikövetkeztethető) szándék és a kimondott szavak között feszültség van, és a befogadó (jobb esetben) ezt a feszültséget azzal oldja, hogy ironikusan érti a beszélő megnyilvánulását: feltételezi, hogy bár a beszélő *úgy tesz, mintha* örülne (látszat), *valójában* nem örül a márciusi hidegnek (valóság). Azaz a kimondott szavaknak két, radikálisan eltérő értelmezése között feszültség támad: a legnyilvánvalóbb értelmezés (amikor is szó szerint értjük a beszélő mondandóját) és a legvalószínűbb értelmezés (amikor felismerjük a beszélő szándékát és így az iróniát) egymásnak részlegesen vagy teljesen ellentmond.

A grice-i tradícióban két – valójában ekvivalens – értelmezés adható, amelyek a fenti meghatározást szabatosabban írják le (Camp 2012; Popa-Wyatt 2014). A két megközelítés közös pontja, hogy a beszélő szándékosan nem igazat mond (azaz megsérti az igazmondás grice-i maximáját), de mégsem megtévesztés, amit csinál, mert a hallgató tudja, hogy a beszélő szerint nem igaz, amit (a beszélő) mond, és azt is tudja, hogy a beszélő tudja, hogy ő (a hallgató) tudja, hogy nem igaz, amit a beszélő mond. Van tehát a beszélő és hallgató között valami cinkos összekacsintás; a hallgató a nem-igazat-mondás turpisságába beavatott, nem pedig az általt megtévesztett szerepében jelenik meg a magyarázatban.

A grice-i irónia tehát a következő:

Egy M mondat kimondásakor B beszélő akkor és csak akkor ironikus, ha B implicál egy q invertált tartalmat p -ről, amit mond – azaz mikor B p -t mondja, q -t érti, de nem (azt) mondja ki.

A szó szerinti jelentés és „invertált tartalom” közti viszony annyiból komplexebben írja le az irónia jelenségét, mint a szó szerinti és annak „ellenkezője” közötti, hogy az előbbi nem bináris, hanem skaláris fogalom: nem csupán logikai negációt enged meg (ha feketét mond, fehérre gondol), hanem egy skála egyik szegmensének elfoglalásával implicálja az azzal átellenben levő szegmens melletti elköteleződést (pirosat mond, de zöldet ért rajta). Így aztán sokkal árnyaltabb a tagadás szemantikai mezeje. A negációs modellben azt, hogy „Béla a legnagyobb király”, úgy kellene értenünk ironikusan, hogy „nem igaz az, hogy Béla a legnagyobb király”, azaz „nem Béla a legnagyobb király”. Ez megengedi azt is, hogy Béla „nagy király” (de nem a legnagyobb), és azt is, hogy Béla egyáltalán nem is „király”. Ha a tagadást nem binárisan értjük, mint a negációs modell sugallja, hanem skalárisan, amit az invertált jelentés megenged, pontosítani tudjuk az irónia hatókörét: vagyis azt, hogy az az állítás egészére vagy csak egy részére (netán egyetlen kifejezésre) vonatkozik (Barker – Popa-Wyatt 2015).

A standard definícióval azonban – még annak szofisztikáltabb megfogalmazásaiban is – problémák merülnek fel (Popa-Wyatt 2014). Ezek közül a legsúlyosabb az, hogy az irónia fogalma a grice-i rendszerben elméleti inadekvátságot generál, ami abban jelentkezik, hogy ellentmondás van p kimondásának grice-i értelme és a p kimondásakor q -t értés között. E probléma feloldásának bevett módja az, hogy visszautasítjuk a feltételezést, hogy valaminek a kimondásának mindig elköteleződést kellene jelentenie a legkézenfekvőbb, szó szerinti jelentésének igazságát illetően. Mégis mi történik tehát, amikor valamit kimondunk, de nem köteleződünk el az igazsága mellett?

Két – nagyrészt rokonítható – magyarázat született erre: a színlelés-elmélet és a visszhang-elmélet. A színlelés-elmélet értelmében a beszélő úgy tesz, mintha

képviselne egy nézetet vagy felvenne egy perspektívát (Komun-Nakamura et al. 1995; Camp 2012); a visszhang-elmélet szerint a beszélő *visszhangoz* vagy *utánoz* (gyakran sarkítva) egy meglévő nézetet (Sperber – Wilson 1995). A jelen szempontból a fő különbség a kettő között az, hogy míg az előbbi feltételez valamilyen már meglévő nézetet, amit kikarikíroz, addig az utóbbinak ilyesmire nincs szüksége. Ennek megfelelően a visszhang-elmélet adekvátan leírja a gúnyolódást is, míg a színlelés-elmélet nem: ha színlelünk valamit, legfeljebb a saját magunk által felvett – de nem képviselt – perspektívát gúnyoljuk ki, de semmiképp sem másokat, mint amikor mások nézeteit visszhangozzuk (jellemzően sarkítva, torzítva). Anélkül tehát, hogy a két elmélet között zajló vitákba belemennénk – ami amúgy sem tárgya ennek a tanulmánynak –, leszögezhetjük, hogy a színlelés-elmélet értelmében vett irónia *eleve kizárja* azt, hogy az irónia olyasfajta bántó tartalmat közvetítsen, amit a felsőbbrendűség-elmélet feltételez a humorról. A visszhang-elmélet az ilyesfajta értelmet is megengedi – azonban mint látni fogjuk, nem is lesz alkalmazható a képi irónia legtöbb változatára.

Humor és trollkodás

Mielőtt azonban a képi iróniára térnénk át, nézzük meg, milyen következményei vannak a fenti elméleti eredményeknek a trollkodás iróniaként való értelmezésére! A fentiekből az következik, hogy a verbális irónia valami látszólagos (egy színlelt vagy visszhangzott) álláspont és a közlő valós, tényleges közlési szándéka közötti feszültségből származik. Noha a naiv nézet – miszerint az irónia nem más, mint p -t állítani és $nem-p$ -t, vagy legalábbis egy, p -vel valamilyen módon ellentétes viszonyban álló q -t érteni alatta – téves vagy legalábbis túlságosan leegyszerűsítő, a szofisztikáltabb modellek is feltételeznek valamiféle ellentétet a szó szerinti és a szándékolt jelentés között. Még ha ez pusztán negációként vagy skaláris invertálásként nem is mindig írható le, de a színlelés vagy visszhangzás pragmatikai vonatkozásokban mégis a beszélő elhatárolódását fejez ki a szó szerinti, látszólagos jelentéstől.

Akárhogyan is értsük az ellentétet, a trollkodásra az irónia ilyesfajta megközelítése nem lesz alkalmazható. A troll ugyanis nem *tagad* valamit, és ennek oka igen egyszerű: p tagadása logikailag ekvivalens $nem-p$ állításával. Azaz ha a troll bármely állítást tagadna, ezzel együtt elköteleződne egy másik állítás igazsága mellett: ahogyan a fenti grice-i modellben épp az szülte a fő problémát, hogy a beszélőnek egyszerre kellene elköteleződnie a szó szerinti és az ironikus jelentés mellett (ami ellentmondásra vezetne az elköteleződései között), a poszt-grice-iánus megoldás – a szó szerinti jelentésről való lemondás – még mindig magában

hordozza a nem szó szerinti, ironikus jelentés igazsága melletti elköteleződést. Ez minden normális vitában így van: az egyik fél állít, a vitapartnerre pedig (részben vagy egészében) tagadja az előbbi fő állítását. A troll azonban nem „normális” vitát folytat, hiszen a célja éppen a vita *ellehetetlenítése*: az, hogy megszűnjön az érdemi vita, és az eredeti témát dominálja a troll által becsempészett látszatvita tematikája. Ha viszont a troll tagad, amikor ironizál, ezzel állást foglal az eredeti vitában. Függetlenül attól, hogy fehéret mond a feketére, vagy pirosat a zöldre, de valamit *állít*. Ez számára megengedhetetlen.

Kézenfekvő lenne persze azt mondani, hogy a troll egyszerűen – tudatosan és szándékosan – következtelen: miután bevállalja a tagadás kedvéért az elköteleződést, a következőkben egyből ki is táncol mögüle. Nem vonom kétségbe, hogy ez sok esetben ténylegesen így is van, főleg az ún. „taktikai trollok” esetében, ahol a trollkodás egyes, a trollok által előszeretettel alkalmazott érvelési technikák – különösen a színlelés és „beetetés” – tökéletesítését célozza. Azonban a stratégiai és domináns trolloknak már koherens személyiségük van, és az elköteleződések vitáról vitára cserélgetése által generált inkoherens elköteleződéshalmaz éppúgy feloldásra való igényt eredményezne az esetükben (ha másért nem, éppen azért, hogy a trollközösségnek a kívülálló számára idegen, de létező normái szerint hitelesek maradhassanak), mint a hétköznapi kommentelő esetén.⁴

A megoldás erre a problémára valójában szorosan összefügg a fenti, elméleti problémákra adott poszt-grice-iánus válaszok logikájával. Nevezetesen a színlelés-és visszhang-elmélet – a standard szemantikai elemzésekkel szemben – egyaránt pragmatikai természetű megoldást keres a felmerülő elméleti problémákra (és ez nem elhanyagolható érv mellett, hogy az irónia pragmatikai elemzése releváns a trollkodás értelmezésekor is). Ennek egyik – a jelen téma szempontjából legfontosabb – következménye az, hogy a szemantikai értelmezés számára kézenfekvő tagadás- vagy invertálás-modellek helyett egy azoktól radikálisan eltérő modellt alkalmazunk, amelyben az irónia nem tagadásként, hanem ún. „abszurd(itás)-operátorként” jelenik meg (Barker – Popa-Wyatt 2015).

Az abszurd-operátort legcélszerűbb egyfajta modalitásként érteni: nem pusztán tagadja, amire vonatkozik, hanem *ellehetetleníti* – azaz pontosan a troll szándékai szerint jár el. Az abszurditás (vagy képtelenség) modális karaktere közel van a deontikus modalitáshoz: ha nem is pontosan ugyanaz, de legalábbis hasonló egyfajta tiltáshoz. Ha valami abszurd, azt nem pusztán tagadjuk, hanem bizonyos értelemben illegitim az is, hogy egyáltalán felmerüljön az igazsága. Így aztán nem kell elköteleződnünk a hamissága mellett sem ahhoz, hogy kétségbe vonjuk az

⁴ A tízperces, taktikai, stratégiai és domináns trollokról bővebben írtam másutt (Danka 2016). A négyes kategorizáció – amely a troll identitásképzését személyiségfejlődésként hivatott leírni – közkeletű forrása W1. A troll identitásképzéséhez lásd még Petykó 2013.

igazsága lehetőségét, hanem már azt visszautasítjuk, hogy az állítás igazságának kérdése *értelmesen felmerülhet* egyáltalán.

Ha azt mondom, hogy „Abszurdisztában ez is megtörténhet”, akkor nem pusztán azt állítom: ez valójában nem történhet(ne) meg Abszurdisztában sem (bárhol is legyen az), azaz a pusztá negáció nem fejezi ki a szándékolt jelentést. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a szó szerinti jelentés mellett köteleződnék el, és azt állítanám: Abszurdisztában (bárhol is legyen az) ez *tényleg* megtörténhet. A kontextus ismeretének híján (ami persze sokban befolyásolhatja a helyzetet) a legvalószínűbb szándékolt jelentés az, hogy a beszélő abszurdnak, képtelenségnek, szürreálisnak tartja a *puszta lehetőségét* is annak, hogy felmerüljön ilyesfajta helyzet, kivéve talán egy olyan helyet, ahol amúgy bármilyen abszurdítás fennállhat.

A helyzet arra hasonlít tehát, mint amikor a közszereplő az őt ért súlyos vádakra nem azok tételes cáfolatával, hanem visszautasításával reagál, a vád kérdésfelvetését is visszautasítva. Ez különösen hatásos kommunikációs technika lehet az ún. „túl sokat állító kérdések” megválaszolásakor. A „Milyen gyakran fogyaszt ön illegális drogokat?” kérdés már eleve leszűkíti a lehetséges elfogadható válaszok körét azokra az esetekre, amikor a kérdezett beismeri, hogy gyakrabban vagy kevésbé gyakran, de fogyaszt illegális drogokat. Az erre a kérdésre adandó sikeres válaszadási stratégia kulcseleme, hogy már a kérdésfeltevést is illegitimnek tekintsük, mert nem adható rá a semleges közönségre gyakorolt hatás tekintetében jó válasz.

A troll mindennapos közege a fentihez hasonló, kényszerítő helyzetek kezelése. Ő maga rendre hasonló – explicit vagy implicit – hamis dilemmákkal szembesíti vitapartnereit, és mivel ő is gyakran találkozik más trollokkal, ismernie kell a másik perspektívát is, ahonnan nézve az ilyen helyzetek elkerülhetők. Amikor – mint a fenti elméleti rekonstrukció sugallja – az iróniát abszurd-operátorként, nem pusztá negációként (vagy invertálásként) értve alkalmazza, valójában éppen azt éri el, hogy a számára vállalhatatlan elköteleződések (vagyis az adott vita tárgynyelvi szintjén megfogalmazott szinte valamennyi elköteleződést) visszautasíthassa. Ezt – nem győzöm hangsúlyozni – pusztá tagadással nem tudná elérni.

Tehát ha a magyarázatunk maximális következetességet tulajdonít a trolloknak (és tartja magát ahhoz, hogy iróniaként értelmezze a trollkodást), a negációs és invertált jelentés modellnél alkalmasabb egy modális keretben tárgyalni az elköteleződések (nem-)vállalására irányuló törekvéseiket, és erre az abszurd-operátor alkalmasnak tűnik. Más kérdés, hogy a troll személyiségfejlődésével az elköteleződésvállalások tulajdonítása így is fel kell lépjen egy bizonyos szinten; ezt azonban nem szükségképpen a trollok következtelenségével kell magyaráznunk, sokkal inkább a taktikai és stratégiai trollok céljainak és személyiségjegyeinek különbségeivel. Így ha egységes pragmatikai keret nem is adható a troll viselkedésére a személyiségfejlődése különböző stádiumaiban, de az egységes keret hiányát a személyiségfejlődés-modell megfelelően indokolja.

Vizuális irónia

Ahogy az internetes kapcsolattartásban a verbális kommunikáció szerepét egyre nagyobb hányadban veszi át a vizuális kommunikáció, úgy a trollkodásban egyre inkább megjelenik a vizuális humor és irónia is a verbális mellett/helyett. A következőkben verbális és vizuális irónia viszonyát tárgyalom, és amellet érvelek, hogy a vizuális irónia „szó szerintibb”, mint a verbális irónia; ha nem is mindig, de legalábbis többnyire közelebb áll a szituációs iróniához. Ez az állítás – amely egyúttal azt a tézist is részlegesen támogatja, hogy a vizuális kommunikáció alapvetőbb, mert közvetlenebb a verbálisnál (lásd különösen Nyíri 2000) – némileg gyengébb, mint az, hogy a képi irónia a szituációs irónia *alesete*. A képi iróniát *tipikusan* szituációs iróniának tekintem, azonban a „tipikusan” határozó hatóköre bizonytalanná teszi az állítást: vannak olyan esetek, amikor nem pusztán képileg megjelenített szituációs iróniáról van szó, hanem genuin képi irónia jelenik meg, ami nagyon is a verbális iróniához hasonló.⁵

Ahhoz, hogy megértsük ennek az állításnak a tétjét, először is különbséget kell tennünk szituációs és verbális irónia között. Az irónia maga – mint volt már róla szó – legáltalánosabban értve valamiféle feszültség látszat és valóság között. Látszat és valóság különbsége Platónig vezethető vissza; Platón szerint a számunkra adott, érzékelhető világ pusztán látszatvilág, és a dolgok lényegéhez, a valósághoz magához úgy tudunk eljutni, ha e látszat mögé tekintünk be. Az irónia befogadója éppen valami ilyesmit csinál, amikor az irónia hordozóját (ami pusztán látszat) arra használja, hogy a mögötte rejlő valóságot, lényegét megismerje.

Verbális és szituációs iróniáról fentebb már volt szó, részletesen azonban csak az előbbiről. Lássuk tehát, mit is takar az utóbbi! A szituációs irónia esetében a látszat-valóság ellentét az előre (el)várt és a ténylegesen bekövetkezett közti feszültségként jelenik meg. Vlastos (1987) példájával élve, amikor egy tűzoltó tűzvédelmi előadást tart a helyi iskolában, és eközben (a saját hibájából) kigyullad a háza, ez a szituációs irónia tipikus esete: a tűzvédelmet oktató tűzoltóról azt gondolnánk, hogy ha valaki, hát ő biztosan figyel a tűzvédelmi előírásokra (ez az elvárt, a látszat), miközben a valóság az, hogy nem figyelt. Az elvárásunk és a ténylegesen bekövetkezett esemény vagy szituáció között feszültség van; ezt jellemzően azzal oldjuk, hogy elmosolyodunk (noha persze – mint említettem – nem feltétlenül kell minden iróniának humorosnak lennie, és fordítva).

Hogyan viszonyul a fentiekhez a képi irónia? Először is: a vizuális irónia nagyrészt *nem genuin* irónia: az irónia nem az ábrázolás (képi) módjában, hanem az ábrázoltban van. Az iróniát ezekben az esetekben az ábrázoltban rejlő szituációs irónia szüli (Currie 2011). Ennek mentén mondhatjuk azt, hogy a képi irónia (a

⁵ Képi és verbális irónia közös keretben kezeléshez lásd Scott 2004.

legtöbb esetben) valójában a szituációs irónia alelete: a kép ábrázol egy olyan szituációt, amely iróniát hordoz magában, és a kép *részeinek* legkézenfekvőbb, leginkább *apparens*, „leginkább szó szerinti” értelmezése, illetve e részek értelmezésének *viszonya* szüli az ironikus feszültséget, nem pedig – mint a verbális irónia esetében – a legnyilvánvalóbb és a helyes értelmezés közti feszültség. Ennyiben nem valami valóságos és látszólagos, hanem két nagyon is valóságos dolog közti feszültségről van szó.

Amíg ez a feszültség a verbális iróniában a kimondott és szándékolt jelentés, a szituációs iróniában az elvárt és bekövetkezett történés, addig a képi irónia (ezen válfaja) esetében a kép egyes részei közti inkohereciából – és az inkoherecia keltette feszültségből – adódik. Ennyiben a képi irónia (ezen esetei) kezelhetők függetlenül is a szituációs iróniától: nem elvárt (látszat) és bekövetkezett (valóságos), hanem a valóság egyik és másik szegmense közti feszültségként, például amikor felülnézetből látunk egy erdőt, amelyből fa alakban kivágták a fákat. Itt az erdőből kivágott alak (fa) és a fák kivágásának ténye között van feszültség: egyik sem látszat, mindkettő nagyon is valóságos; az adott szituációban azonban kevésbé várnánk (el), hogy valaki – akarva vagy akaratlan – éppen egy faalakot mintázzon a fák módszeres kivágásával. Ha látszat-valóság különbségben gondolkodunk, legfeljebb az elvárásaink és a valóság közti feszültségről beszélhetünk (nem várnánk, hogy fa alakban legyenek kivágva a fák egy erdőben), és ennyiben alkalmazható rá a szituációs irónia fogalma. Nem kevésbé kézenfekvő azonban az inkongruitás-elmélet fényében értelmezni az ironikus képeket: a részek nem illenek össze, és ez adja a feszültséget.

A képi irónia mint a szituációs irónia ábrázolása tökéletesen beleillik a humor inkongruitás-elméletébe, amely szerint – emlékezzünk csak vissza – a humor (vagy jelen esetben: irónia) forrása az az abszurditás, amely a részek összeilleszthetlenségéből fakad. Nem kell persze itt az összeilleszthetlenséget radikálisan érteni: éppen elég az, hogy az összeillesztésből – fa alakú minta és kivágott fák – valami abszurd összkép keletkezik. Ebben a keretben semmilyen látszat-valóság ellentétéről nincs szó: a képi irónia ebben a megközelítésben *megettévesztésmentes irónia*; olyan irónia, ahol – a verbálissal ellentétben – a félreértés lehetősége minimális. Ez pedig azt vonja maga után, hogy az alapvetően a megettévesztés és ironizálás határán billegő troll számára a képi kommunikáció erőteljes hangsúlyáthelyezéseket követel meg: kibújva a látszat teremtésére irányuló tettetésből, a troll színlelés (vagy visszhangzás) helyett teljes mellszélességgel felvállal egy – destruktív, de mégiscsak valamilyen – álláspontot. Innen kezdve azonban a trollnak egyetlen lehetősége marad arra, hogy elköteleződésmentességét amennyire csak tudja, megőrizze: az, hogy *transzparenssé teszi*, hogy nem akarja, hogy komolyan vegyüek, amit állít, mert valójában „csak viccből” mondja, amit mond. Ennyiben – noha a

képi irónia *önmagában* nem tenné ezt szükségszerűvé – kifejezetten a troll számára legalábbis, a képi irónia és képi humor elválaszthatatlan egymástól.

Mi a helyzet a verbális iróniára alkalmazható elméletekkel? Hogyan illeszkednek a képi irónia eseteire? Azt már említettem, hogy a legáltalánosabb keretelmélet alapján, vagyis a legnyilvánvalóbb, „szó szerinti” látszatjelentés és a szándékolt, valódi jelentés közti feszültségként a képi irónia nemigen értelmezhető. Egyetlen esetben mégis: ha feltételezzük, hogy a képi irónia valamilyen kontextusba ágyazott, és *a kontextusból kiderül*, hogy feszültség van a kép legnyilvánvalóbb értelmezése és a legvalószínűbb szándékolt jelentés között. Persze ez a verbális iróniára is jellemző: kontextustól függetlenül nem lesz érthető az irónia (a fenti példákban is hozzáképzeltünk a megnyilatkozásokhoz olyan kontextust, amely ironikus értelmezést sugallt). A szituációs iróniát ábrázoló képi iróniára viszont az a jellemző, hogy *nincs szüksége kontextusra*: az ábrázolt szituáció maga is hordozza már az iróniát. Vagyis a kép az ironikus megnyilatkozások vonatkozásában (is) képes a verbálisnál közvetlenebb jelentéshordozóként funkcionálni; olyannyira közvetlenként, hogy éppen a legnyilvánvalóbb értelmezés – a közvetlenül adott, „szó szerinti” képjelentés – hordozza az iróniát.

Megjegyzendő, hogy vannak kivételek, amelyeket a fentiek nem magyaráznak: olyan esetek, amikor a kép nem szituációs iróniát ábrázol, hanem genuin iróniát közvetít. Ilyen például az, amikor arra a hírre, hogy szakad az eső, egy vigyorgó arcú szelfi küldésével reagálunk.⁶ Ez olyasfajta, a verbálishoz hasonló genuin képi irónia lenne, ahol a legnyilvánvalóbb jelentés (örülök az esőnek) és a legvalószínűbb szándékolt jelentés (nagyon nem örülök neki) közti látszat-valóság feszültség szüli a képi iróniát. Azonban – mint utaltam rá fentebb – ezek a formák mindig igénylik a kontextust, önmagukban nem képesek iróniát hordozni, míg a szituációs iróniát ábrázoló képek legalábbis olyan mértékben kontextusfüggetlenek, amilyen mértékben kontextusfüggetlen kommunikáció létezhet egyáltalán. A fentihez hasonló példák ráadásul meglehetősen ritkák, és (ma még) némileg mesterkéltnek is tűnhetnek.

Konklúzió

Miközben a humor inkongruitás-elmélete a verbális és vizuális irónia legtöbb esetét is jól leírni látszik, a színlelés- és visszhang-elméletek – elszórt, kivételes eseteket leszámítva, ahol jól rögzített a kontextus – jóval kevésbé alkalmasak a képi irónia megragadására. Ez egyrészt nem csoda, hiszen a verbális irónia leírására

⁶ A példáért köszönet Bárány Tibornak.

születtek. Másrészt nagyon is az, hiszen az inkongruitás-elmélet – ami a fentiek alapján alkalmazhatónak tűnik a képi iróniára – még csak nem is a (verbális) irónia, hanem a (verbális) humor elmélete, és mint tudjuk, humor és irónia között sem tartalmazási, sem azonosságreláció nincs, csupán átfedés. Mégis: a fentiek valamiképpen a humor és vizuális irónia intimebb viszonyát sejtetik, mint elsőre tűnne; azonban ez nem az ironikus és/vagy humoros karakterükből fakad, hanem abból, hogy nem látszat-valóság dichotómiából indulnak ki: amint a viccben fikció (látszat) és fikció (látszat) között van feszültség, úgy a képi irónia esetében a kép egyik része (valóság) és másik része (valóság) között. Egyik sem tételez fel tehát olyasfajta episztemikus szakadékot az irónia megértéséhez, amilyent a verbális irónia – annak standard értelmezéseiben legalábbis – feltételez. A képi irónia és humor jellemzően nem megtevesztésen alapul.

Bár csak mintegy mellékesen, de említettem, hogy vannak bizonyos kivételek is, amelyek esetében a képi irónia nagyon is rokonnak tűnik a verbálissal. Ezek az esetek – bármennyire is kivételesek – már csak amiatt is érdemesek figyelemre, mert a kamerával felszerelt, hálózott mobiltelefonok terjedése révén a genuin képi irónia új alkalmazásainak nyithatnak utat.

Irodalom

- Barker, Stephen J. – Popa-Wyatt, Mihaela 2015: Irony and the Dogma of Force and Sense. *Analysis* 2015/1: 9–16.
- Billig, Michael 2005: *Laughter and Ridicule. Towards Social Critique of Humour*. London: Sage.
- Buckels, Erin E. – Trapnell, Paul D. – Paulhus, Delroy L. 2014: Trolls just Want to Have Fun. *Personality and Individual Differences* 2014/3: 97–102.
- Calmus, Arnaud – Caillies, Stéphanie 2013: Verbal Irony Processing: How Do Contrast and Humour Correlate? *International Journal of Psychology* 2013/1: 46–50.
- Camp, Elisabeth 2012: Sarcasm, Pretence and the Semantics/Pragmatics Distinction. *Noûs* 2012/4: 587–634.
- Currie, Gregory 2011: The Irony of Pictures. *British Journal of Aesthetics* 2011/2: 149–167.
- Danka István 2016: Mit tanulhatunk a trolltól? Adalékok a trollkodás retorikájához. In Horváth, Gizella – Bakó, Rozália Klára (szerk.): *Közbeszéd-aktusok. A 2015-ös Argumentos műhelykonferencia kötete*. Nagyvárad – Debrecen: Partiumi Kiadó – Debreceni Egyetemi Kiadó. 57–70.
- Dynel, Marta 2011: Pragmatics and Linguistic Research into Humour. In uő. (szerk.): *The Pragmatics of Humour across Discourse Domains*. Amsterdam: John Benjamins. 1–15.
- Kumon-Nakamura, Sachi – Glucksberg, Sam – Brown, Mary 1995: How about Another Piece of Pie: the Allusional Pretense Theory of Discourse Irony. *Journal of Experimental Psychology: General* 1995/1: 3–21.
- Nyíri Kristóf 2000: *A gondolkodás képelmélete*. http://www.hunfi.hu/nyiri/ELTE_2000_conf.htm [2018. 03. 15.]

DANKA ISTVÁN

Petykó Márton 2013: Az internetes troll mint identitás kialakítása politikai blogok diskurzusaiban. *Magyar Nyelvőr* 2013/3: 274–313.

Popa-Wyatt, Mihaela 2014: Pretense and Echo: Towards an Integrated Theory of Verbal Irony. *Inter-national Review of Pragmatics* 6: 127–168.

Raskin, Victor 1985: *Semantic Mechanisms of Humor*. New York: Springer.

Scott, Biljana 2004: Picturing Irony: The Subversive Power of Photography. *Visual Communication* 2004/1: 31–59.

Simpson, Paul 2011: „That’s not Ironic, that’s just Stupid”: Towards an Eclectic Account of the Dis- course of Irony. In Dynel, Marta (szerk.): *The Pragmatics of Humour across Discourse Domains*. Amsterdam: John Benjamins. 33–50.

Sperber, Dan – Wilson, Deirdre 1995: *Relevance. Communication and Cognition*. 2. kiadás. Oxford: Blackwell.

Veszelszki Ágnes 2013a: Humor a digitális kommunikációban: az internetes mémek. In Vargha Ka- talin – T. Litovkina Anna – Barta Zsuzsanna (szerk.): *Sokszíni humor. A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó – ELTE Bölcsészettudományi Kar – Magyar Szemiotikai Társaság. 11–25.

Veszelszki Ágnes 2013b: Promiscuity of Images. Memes from an English-Hungarian Contrastive Perspective. In Benedek, András – Nyíri, Kristóf (szerk.): *How to Do Things with Pictures: Skill, Practice, Performance*. Frankfurt: Lang. 115–127.

Veszelszki Ágnes 2017a: Verbal and Visual Agression in Trolling. In Benedek, András – Veszelszki, Ágnes (szerk.): *Virtual Reality – Real Visuality. Virtual, Visual, Veridical*. Frankfurt: Lang. 141–155.

Veszelszki Ágnes 2017b: Verbális és vizuális agresszió online: Az internetes trollok. *Jel-Kép* 2017/2:

16–29.

Vlastos, Gregory 1987: Socratic Irony. *Classical Quarterly* 1987/1: 79–96.

W1 = Troll. *Netlingo*. <https://www.netlingo.com/word/troll.php> [2018. 03. 15].